

ФРАНЦ КАФКА РОМАНЛАРИДА ИНСОННИНГ АЗОБ ЧЕКИШТУЙГУСИ ИФОДАСИ

Ш.О. Куванова (ҚарДУ)

Annotation. From the protagonist's language, the process of revealing traits and litigation can be said to have a quite clear social aspect. They become social elements of the bureaucracy, which the writer and his hero are trying to resist from within. The absurdity is that the main character is part of this system. This article discusses in detail the human sense of self-torture in Franz Kafka's novel.

Key words: novel, writer, text, reading. creation, artistic feature, artistic image, life, the trial, object, absurdity.

Аннотация. Из языка главного героя процесс выявления черт и судебного разбирательства, можно сказать, имеет вполне ясный социальный облик. Они становятся социальными элементами бюрократии, которой писатель и его герой пытаются сопротивляться изнутри. Абсурд в том, что главный герой является частью этой системы. В данной статье подробно рассматривается человеческое чувство самоистязания в романе Франца Кафки.

Ключевые слова: роман, писатель, текст, чтение, творчество, метод, жизнь, процесс, объект, абсурд.

XX аср адабиёти тараққийлати янги йўналишга солиб юборган, инсон ва унинг умрига ўзгача муносабатни қарор топтирган Франц Кафкани дунёдаги энг ғаройиб ва тушунарсиз тақдир эгаси бўлган ижодкор-ёзувчи дейиш мумкин. Франц Кафканинг асарлари инсон тафаккурини янгилади, одамга ўзгача эстетик нуқтаи назардан қараш мумкин эканлигини исботлади. Қизиги шундаки, Кафканинг ижодий тақдири ҳам шахсий ҳаётига ўхшаш чигал эди. Ундан уч роман қолган бўлиб, учаласи ҳам тугалланмаган ва адибнинг ўлиmidан сўнг чоп этилган. Ёзувчининг қаҳрамонининг тилидан хусусиятлари ошқор қилинган жараён ва суд, айтиш жоизки, тамоман аниқ ижтимоий кўринишга эгаллиги маълум бўлади. Улар адиб ва унинг қаҳрамони ич-ичлариларидан қаршилиқ кўрсатишга уринаётган бюрократиянинг ижтимоий элементларига айланадилар. Абсурдлик шундаки, қаҳрамон (қайсидир маънода, адибнинг ўзи) шу тизимнинг бир қисми саналади. Франц Кафканинг «Жараён» романида Йозеф К.ни тамоман ҳимоясиз ҳолатда қамоққа олишади, яъни қаҳрамон ҳали уйқуси тарқалмаган ҳолатда бўлади, моҳиятан чуқур назар ташланса, оддий бир фуқаро, яъни штат котиблари, мирзо ва курьерларининг формасиз ҳолатида бўлади. Бу хусусда, ёзувчи, адабиётшунос олим Хуршид Дўстмуҳаммад шундай ёзади: «Кимдир ҳибсга олиними, демак, ҳадемай суд жараёни бошланади. Суд жараёни асносида, одатда қандайдир ҳақиқатларга ойдинлик киритилади. Асарнинг номланиши ўқувчини биринчи навбатда шундай ҳаёлга ундайди. У ўзини суд жараёни ҳақидаги тавсилотларни ўқишга чоғлайди. Бироқ....»[2:5]. Бу ҳолат қаҳрамон учун қаршилиқ кўрсатишни қийинлаштиради, айбдорлик ҳиссини оширади, ҳатто суд уни тутиб турмаган ҳолатда ҳам у ўзини қийнайверади ва айнан гуноҳкорлик туйғусию виждон азоби қайта-қайта мана шу ғалати суд жараёнига назар ташлашга мажбур қилади, бу худди ўргимчак инига тушиб қолган ўлжанинг ҳолатига ўхшайди, Йозеф К. қаршилиқ кўрсатгани сайин ўралиб қолаверади, ўзини ўзи азобга маҳкум қилади. Ин тубидаги ўргимчак эса қаҳрамоннинг виждони, у борган сари қўрбонига босимни кучайтиради, руҳий қийноқларни тобора кучайтиради ва домига тортаверади. Бу хусусда

профессор Муҳаммаджон Холбеков шундай фикр билдиради: «Бир қарашда, «Жараён» романи қаҳрамони Йозеф К. ни ҳам бекордан бекорга ўлимга маҳкум этишган. У жазога тортилиши мумкин бўлган ҳеч қандай жиноятни содир этмаган, ўзини ҳам, бошқаларни ҳам айбсизлигига, ҳеч қандай гуноҳи йўқлигига ишонтиради. Аммо тергов жараёнида Йозеф К. ўз айбига иқроор бўлиб бораверади, айбдорлигини ҳақиқатдан ҳам ҳис эта бошлайди, банк хизматчиси сифатида эмас, балки ақлли инсон, яъни Тангри яратган жонли мавжудот ва Унинг бир ноқобил фарзанди сифатида гуноҳига иқроор бўла бошлайди»[3:164]. Алалоқибат, қаҳрамоннинг қаршилиқ қилиш имкониятини чегаралаб, айбдорлик ҳиссини оширади. Одамларни қисматидан айириб, руҳини синдираётган Қонун Йозеф К.ни ҳам шу тариқа ўз қисматини қабул қилишга мажбурлайди.

Адабиётшуносларнинг кўпчилиги мазкур романнинг энг аҳамиятли эпизоди сифатида Прага ибодатхонасида Йозеф К. қамоқхона руҳонийси билан гаплашган жойини эътироф этишлари бежиз эмас. Камюнинг машҳур «Бегона»сидаги қаҳрамон Мерси ҳам қатл аввалидан роҳоний билан гаплашишни маъқул кўради. Гарчанд қаҳрамон жиноят қилганига қарамай, ўзини айбдор санамайди. У билан содир бўлган вазиятнинг бемаънилиги тамоман ҳадсиздир. «Жараён»даги қамоқхона руҳонийси Йозеф К.ни қилган ишларида пушаймон бўлишга чақирмайди, бироқ унга илоҳий қонунларга аралашини ниҳоятда истаган бир одам ҳақида сўзлаб беради, қаршисида соқчи томонидан қаттиқ кўриқланадиган ёпиқ дарвозалар олдида умр ўтказди-ю, аммо ичкарига киришга журъат қилолмайди. Фақат ўлаётган куни, ёлғиз унда унинг черагасини босиб ичкарига киришга ҳуқуқ бўлганилигидан хабар топади. Қисқа ҳикоя, А.В.Карельский шундай фикр билдиради: бир қарашда маънисиз, ҳатто мантиқсиз ҳам. Бир томондан уни ичкарига соқчининг ҳайбати қўймаётгандай туюлади, иккинчи томондан эса, ўзининг ички қаршилиги ғов бўлади. Шунчалар истаса, ичкарига кириш мумкин, бироқ ичкарида нима борлиги маълум эмас. Бошқаларга қараб умр ўтказмаслик керак эди. Инсон ўзи эркин қарор қабул қилиши керак эди[4:117]. Кафканинг бундай ғалати ҳикояси экзистенциалист файласуфларга хос услубдир. Бу билан у қисматига ичкарига кириш тақдир этилган одам, кириш дарвозаси олдида шунчаки алданганлигини кўрсатишдан иборат бўлган, деган хулосага олиб келади.

Бир қатор адабиётшунослар сюжетни изоҳлашнинг бошқа имкониятини эътироф қилишади. У Кафка ижодининг яширин тақводорларга хос диний моҳиятига алоқадор. Бунга, ҳатто адибнинг биродари Макс Броднинг ҳам ишончи комил, қайсидир маънода, ҳаммасидан халос бўлишнинг йўли ўлим бўлиши ҳам мумкин. Ҳар қандай инсон Ер юзидаги юз бераётган ҳамма нарсадан руҳи толиққанида, фақат бир истак пайдо бўлади – қутулиш. Бундай ҳолатда ўлимдан жўялироқ қарор топилиши мумкинми? Сўнгги воқеа ибодатхонада содир бўлади ва қаҳрамоннинг сўнгги суҳбатдоши ҳам руҳонийдир, Қонун қаҳрамон ҳаддан ортиқ ҳориганини яхши билади ва табиийки, ўзи ўлимига рози бўлади ва қисматини иккинланмай қабул қилади; яшаб турган Маконидан ва Замонидан адолат тополмаган Йозеф К.ни ягона нарса кизиқтирарди, бари тезроқ тугасин, руҳоний билан суҳбатнинг ўзи қаҳрамоннинг нариги дунёга кетишга нақадар тайёрлигини, абадий хотиржамликка эришишдан бўлак истаги йўқлигини кўрсатишдан иборат эди, гарчанд Йозеф ўттиз бир ёшда, ҳали бу оламда инсон мана шу Ернинг ҳокими сифатида яшаш ва туйишга улгурмасиданок қатл қилинади. Қонун уни баридан кечишга мажбурлайди.

Д.Затонскийнинг фикрига кўра, ёзувчининг сўнгги романи «Қўрғон» ҳикоянавислик структураси жиҳатидан Американи эслатади, аммо «Жараён»да фалсафий қарашлар ривожлантирилади ва секин-секин чуқурлаштиришга эришилган.

Макс Броднинг фикрларига кўра, «Йозеф К. севишга қодир бўлмагани учун жазоланади, у ҳаддан ортиқ тўғри ҳаёт тарзини олиб боргани билан атрофдаги воқеа-ҳодисаларга нисбатан безътибор, совуққон образ, эҳтимол, айнан шунинг учун у ўзини-ўзи жазолагандир, ўзига-ўзига шундай ҳукм чиқараётгандир ва қатл қаҳрамон истагига биноан амалга ошириляётгандир»[5:22].

Бироқ Кафканинг услуби ва унинг ҳар қандай масалага чуқур ёндашуви ҳисобга олинса, у ҳеч қачон «совуққонлик»ни мотив қилиб олмаслигига кўпчилик ишонади ва Броднинг мазкур изоҳи кўпгина баҳс-мунозараларга сабаб бўлди ва танқид остига олинди. Йозеф К.Кафка ижодида яратган ўзига хос образ, у ҳам аслида қурбон. Юқорида тилга олганимиз бюрократия ва капиталистик жамиятни бошқаришни бошлаган моддиятнинг қурбонларидан бири. Ахир мазкур романда бир неча бор гап коррупция ҳақида боради, коррупция эса биламизлик монополистик жамиятда бюрократияни боқадиган ва унинг мустаҳкамлигини тутиб, тургувчи емиш, тўғрироғи асосдир. Йозеф ҳам жараённи чўзиб юриш учун борини бахшида этса бўларди, бироқ у бошқа йўлдан боришни маъқул кўради, у ҳақиқатни юзага чиқариш учун ҳамма нарсани иккиланмай қурбон қиладиганлардан, бундай образни совуққон дейиш, биров нотўғри бизнинг-ча, чунки у бу йўлда, ҳатто ўзини ҳам қурбон қилди.

Асар бошидаёқ, Йозеф ўзини айбсизлигини эълон қилган эди, бироқ бу ҳамманинг ғазабини келтирган эди. Унга жўнатишган соқчилардан бири: «жиноят, қонунда айтилганидай, адолатни ўзи ёнига келишга чақиради», деди у. «Бундай гап қонунда кўрсатилганидан хабарим йўқ экан, – деди К. – Ҳа, у фақат сизнинг миянғизда», шунда соқчи заҳарханда оҳангда жавоб қилади: – «Сиз ҳам ҳали ўзингизникида ҳис қиласиз»[1:238].

Албатта, Кафканинг қаҳрамонлари одатдаги фожеавий қаҳрамонлардан фарқ қилади, улар бирор-бир умид, орзу, мақсад, ғоя учун қурбон бўлишади ва кейин ўзлари Дунёнинг символистик қаҳрамонларига ёхуд моделларига айланадилар. Аммо Кафка бундай қадимий услубни қўллашни истамайди. «Жараён»да бош қаҳрамон мардонавор бирор-бир қаҳрамонликлар кўрсатмайди, дейиш нотўғри, гарчанд асарда бундай тасвирлар йўқ, лекин унинг фабрикачи Блокка ўхшаб, инчон қиёфасини йўқотиб қўйишдан қўриқиб, унинг йўлидан боришни истамай, идрокида бунинг бари тезроқ яқунлашини исташининг ўзи мислсиз қаҳрамонлик аслида. Мана шу жиҳат билан ёзувчи тамоман зулматга чўкиб кетмайди, инсон инсонийлигини йўқотиб қўймаслик учун курашса, ўша Жамиятнинг эртаси борлигига ишора аслида. Фабрикачи Блок гарчанд Чингиз Айтматовнинг ўша машҳур «Манкурт» образидан буткул фарқ қилса-да, иккисининг битта ўхшаш жиҳати борлигини туйдим. Одам қиёфасини йўқотиш, ҳайвонга ўхшаш яшаш тарзини сақлаб қолиш ҳар нарсага тайёр бўлиш, аслида, ҳақиқий фожеа. Буни Кафка яхши англаган ва шу образ орқали кўрсатиб беролган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Franz Kafka. Der Prozeß. Roman. Fischer Verlag. Frankfurt am Main, 2010. S.– 9., 11., 18., 233., 238., 240., 241.
2. Кафка, Франц. Жараён, Отамгахат: Романвахат /таржимонВ.Файзуллоҳ, сўзбошимуаллифиХ. Дўстмуҳаммад. – Тошкент.: Шарқ, 2015. – 5. Б
3. Муҳаммаджон Холбеков. XX аср модерн адабиёти манзаралари. Мақоллар тўплами. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2012. – 164. Б.
4. XX аср Жаҳон адабиёти тарихи / Л.Г. Михайловой ва Я.Н. Засурского. М. таҳрири остида, 2003. – 117 Б.
5. Felix Weltsch. Religion und Humor im Leben und Werk Franz Kafkas, F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung. München 2009, – S. 22.
6. Franz Kafka. Briefe 1902-1924. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH. Frankfurt am Main, April 1975.